

Liceele israelite (1919-1948) în perspectivă istorică și memorialistică

În tradiția iudaică s-a acordat întotdeauna o mare însemnătate studiului, iar copiii evrei învățau să citească și să scrie în *heder* și *Talmud Tora*, în cursuri organizate de comunități. În comunitatea timișoreană, despre care prima mărturie este o piatră de mormânt din 1636, învățământul instituționalizat a apărut de abia la mijlocul secolului al XIX-lea. În 1867, anul creării Monarhiei Duale, se acordă drepturi egale locuitorilor israeliți, care formează împreună cu celelalte naționalități o singură națiune, națiunea maghiară. Învățământul devine obligatoriu, iar copiii evrei frecventează școli cu limba de predare maghiară. Sciziunea evreimii în două curente, ortodox și neolog, la care se alătură *status quo ante* în 1877, frânează eforturile de a înființa școli evreiești. În majoritatea lor, evreii se consideră de naționalitate maghiară și de religie mozaică. Mulți aleg calea asimilării.

La începutul secolului al XX-lea, pericolul asimilării complete, dar și repetate răbufniri de antisemitism trezesc în mulți evrei timișoreni dorința de a fonda școli superioare evreiești. Din 1918, școlile de stat sunt preluate de statul român care introduce limba de predare română. După 50 de ani de maghiarizare, se lansează o campanie de romanizare, dar statul român încurajează autoidentificarea etnică a minorităților. Momentul este prielnic pentru înființarea învățământului secundar evreiesc. Cele 5 mari comunități din oraș reușesc să surmonteze diferențele, se unesc și aleg un curatoriu care va conduce liceul.

În 4 noiembrie 1919, Liceul Confesional Israelit își deschide porțile celor 650 de elevi și eleve, din care 70 de copii neevrei. Sistem de coeducație și, în mod provizoriu, limba de predare maghiară. Remarcabilă este voința întregii comunități israelite de a realiza liceul evreiesc cu orice preț. Limba română ca limbă de predare constituie punctul cel mai sensibil. Citind procesele verbale de la ședințe, este clar că nici vorbă nu e să se cramponeze de limba maghiară. De la bun început, abordarea este pragmatică, scopul suprem fiind înființarea liceului. Se introduce treptat limba română, o treabă deloc ușoară. Elevii recalcitranți nu știu românește, părinții nici atât, iar dintre profesori, doar profesorul de română, care, la un moment dat, declară că își dă demisia din cauza indisciplinei în timpul orelor!¹

¹ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.5, f.16

Cu totul altfel decurge evoluția școlilor israelite din Cluj și Oradea. La Cluj, Liceul, înființat în 1920, este închis în 1927, făcând parte din școlile „iredentiste” interzise de guvernul român. Clujenii rămâneau fideli limbii și culturii maghiare și întreprindeau totul pentru păstrarea identității maghiaro-evreiești.² Cât de diferită este viziunea evreilor timișoreni de cea a clujenilor și orădenilor! Concepția Curatorului este formulată răspicat: specificul liceului este apartenența la naționalitatea evreiască. „Doar din cauza neclarificării problemelor legate de naționalitate, respectiv religie și limbă, am fost nevoiți să întemeiem instituția noastră pe bază confesională”.³

Oare de ce se deosebesc atât de mult evreii din Banat de cei din Transilvania, la începutul secolului al XX-lea? Cei din Transilvania își definesc identitatea prin apartenența la limba și cultura maghiară și, pe plan secundar, la religia mozaică; cei din Banat se afirmă ca naționalitate evreiască de religie mozaică. Unul din motive este compoziția multietnică din Timișoara, un creuzet de naționalități în echilibru numeric și ponderal, în care evreii își aveau locul lor bine definit și respectat ca etnie.

Din anul 1923, școlile sunt adăpostite în imobilul propriu, clădit de Comunitatea Evreilor din Timișoara (președinte era dr. Adolf Vértes) din fonduri proprii, colecte și donații. În curtea Liceului, din cauza afluenței elevilor din localități din jur, se ridică, în același an, Internatul de băieți, complet instalat pentru adăpostirea și întreținerea a 60 de elevi.

Prin Dictatul de la Viena, încheiat la 30 august 1940, impus de Germania nazistă și Italia fascistă, România cedează aproape jumătate din teritoriul Transilvaniei în favoarea Ungariei horthyste. Timișoara rămâne o parte din România. Pe atunci nu era încă nimănui clar ce noroc au avut evreii timișoreni, față de coreligionarii lor din Cluj, Oradea, Satu Mare, Sighet.

Dimpotrivă, unora le era dor de cultura maghiară, mulți priveau cu mare îngrijorare ascensiunea legionarilor, care, în 1940, ajung la putere în coaliție cu Mareșalul Antonescu. De abia 3-4 ani mai târziu devine clar că faptul că Timișoara a rămas sub administrația română a salvat pe evreii din oraș de la deportarea în lagăre de exterminare.

Dar măsurile antisemite sunt drastice. Șocul este puternic. Iată ce povestește Claudia Junger despre cum a trăit ea acest moment, când era fetiță de 9 ani:

Și la noi, la Deva, copiii evrei au fost dați afară de la școală. Abia începusem școala, eram în clasa întâi doar de câteva zile, când învățătoarea mi-a zis că ea mă iubește, dar trebuie să

² Ladislau Gyémant, *Învățămintul evreiesc din Transilvania. Perspectivă istorică*
<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=304%20-%20top>

³ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.2, f.9

*plec de la școală, că a venit ordin. A zis că o să-mi dea cărți și tot ce am nevoie.*⁴ Este admirabil că memoria victimelor a reținut momentele de omenie.

În această ambianță de antisemitism fățiș, directorul dr. Marcus notează în Registrul de comunicări de ordine că elevii au ieșit pe stradă vociferând, „ca și cum am trăi timpuri normale”, că au fost reperați de elevi de la Liceul Industrial, injuriază „Jidani!” și atacați. Directorul remarcă: „Evreul nu poate fi azi zgomotos pe stradă, strada nu e a lui...”⁵ E o atmosferă intimidantă, dar comportamentul supus și umil nu e pe placul băieților. Iată ce povestește Desideriu Cohen: *Sistematic ne așteptau huligani din ăștia! Eu veneam din Iosefin cu tramvaiul și mă întorceam cu tramvaiul. Seara se urcau în tramvai ăștia de la Banația, Ce să-ți spun? Unul cu două capete mai mare decât mine. A stat în spatele meu, eu nu l-am văzut. Numai am simțit că ceva mă-mpunge! Și-atunci m-am uitat în spate și am văzut cine este. Ne-au bătut, ne-am bătut, i-am bătut! Depinde, știi? Depinde de câți veneau.*⁶ De remarcat că violența încăierărilor nu depășea mult vehemența unor ciocniri băiețești, dar nu trebuie să uităm că, din 1940, antisemitismul statal conferea acestor înfruntări o dimensiune care depășea certurile între copii. Totuși, în comparație cu multe alte locuri din Europa acelor vremuri cumplite, un băiat evreu avea posibilitatea să riposteze la agresiuni.

Comunitatea face eforturi imense ca învățământul să continue în mod normal, cu toate că întreaga comunitate este terorizată. Pauperizarea populației evreiești și tensiunea provocată de amenințarea unei deportări în Transnistria sau, ulterior, într-un lagăr de exterminare, (fiecare avea pregătit un rucsac cu lucruri esențiale și bocanci) nu priesc funcționării liceelor. Cu toate acestea, ca o dovadă a triumfului rațiunii și al umanismului, liceele israelite își dovedesc tăria morală și intelectuală și excelează în acești ani. În mod paradoxal, liceele cunosc o perioadă de glorie.

Cei 435 de elevi și eleve, cei 30 de profesori și profesoare depun cele mai mari eforturi pentru ca învățământul să se desfășoare în mod optimal. În anii când accesul la cinema, teatru, operă era interzis evreilor, cercurile extra-școlare de literatură, de istorie, de științe și matematică, de literatură ebraică, de arte, în special muzică sunt mai frecventate ca niciodată. Situația este excepțională, iar profesorii și elevii se comportă corespunzător și sunt la înălțime. Distanța obișnuită între profesor și elev se diminuează în aceste circumstanțe. Discutau despre politică, despre situația de pe front. Tatăl meu, rabinul dr. Ernest Neumann îmi povestește că se informa

⁴ Getta Neumann, *Destine evreiești la Timișoara. Portretul comunității în secolul al XX-lea*, Editura Hasefer 2014, pp.23-24

⁵ S.J. al A.N.T., Fond 39, L.Ev.M.125, Registrul de comunicări de ordine, f. 86

⁶ Ibidem, p.163

ascultând BBC la un vecin. Mulți povestesc cum se găseau oameni de treabă care să le permită să asculte știrile la ei.

Spiritul timișorean de care vorbeam, născut din coexistența etniilor, nu dispăruse. Cunoaștem multe exemple de solidaritate cu evreei din acei ani. Tatăl lui Miki Raviv (numele adoptat în Israel, la origine era Nicolae Wächter) e trimis la muncă obligatorie, mama rămâne singură cu un un copil mic, în locuința care este rechiziționată de germani. E disperată, dar vecinii Lucica și Ioachim Cârloabă îi propun să se mute la ei în casă. „Oameni buni, oameni minunați!”, povestește Miki.⁷

Aceași idee de omenie este la baza povestirii cu tâlc a fostului elev Bernhard Rothenstein, care va deveni profesor universitar de fizică la Politehnica Timișoara și un fizician cu numeroase publicații. S-a întâmplat la una din șezătorile de literatură cu profesorul Frucht (Anavi Adam). Elevii discutau despre o piesă a autorului german Ernst Toller, despre suferințele unui om întors de pe front, invalid și traumatizat. *La un moment dat, prin una dintre ferestre a pătruns o piatra, care, din fericire, nu a rănit pe nimeni. Profesorul Frucht a sărit de la locul său, a ieșit din sala și după câteva minute s-a întors, ținând de guler un elev de la liceul Banația⁸ și i-a explicat că cei din sală audiau piesa unui autor german, dușman convins al războiului în care mulți nemți au murit și mor. După care i-a dat drumul să plece. Scenele din acea după-amiază mi-au revenit de multe ori în minte, gândindu-mă că, pe lângă filosofie, profesorul Frucht m-a învățat și o puternică lecție de viață, de neuitat: **Capul sus!**⁹* Într-o vreme în care obiectivul statului german era anihilarea poporului evreu, când partizani ai politiciii lui Hitler se aflau nu numai în Germania, ci și în România, copiii evreei perseverau să studieze limba și literatura germană!

După 23 august 1944, măsurile legislative antievreiești sunt abrogate și liceele își recâștigă dreptul de publicitate și vechiul sediu. Despre examenul de admitere din 1944, Tomi Laszlo relatează ca *munca profesorilor și elevilor a fost rasplătită: La examenul de admitere la Politehnică din 1945, din primii 20 admiși, 19 au fost din rândurile absolvenților Liceului Izraelit.*¹⁰

Liceele își încetează activitatea în 1948, ca urmare a reformei învățământului, prin care se desființează școlile particulare și confesionale. În anii următori, evreei Timișoarei aleg, în majoritate, drumul emigrației. În clădirea liceului a funcționat Liceul de Sport, apoi, până în

⁷ Getta Neumann, ibidem, p. 342

⁸ Liceul german.

⁹ Getta Neumann, ibidem, pp. 451-452

¹⁰ Getta Neumann, ibidem, p. 448

2013, Liceul de Arte Plastice. După informațiile din presă din septembrie 2014, clădirea va fi demolată. Edificiul Internatului, actualmente sediul Inspectoratul Școlar Județean Timiș, va fi, se pare, propus pentru vânzare.

Duioșia și recunoștința cu care foștii elevi vorbesc despre Zsidlic (prescurtarea de la Zsido Lyceum) depășesc mult nostalgia absolvenților altor școli. Nu este greu de înțeles. Într-o lume care o luase razna, într-un sistem în care valorile umaniste se prăbușiseră, liceele erau o oază de cultură și integritate morală, un punct de referință pentru tineretul evreiesc. Propunând un exemplu de demnitate și de încredere în om și omenie în anii războiului, transmițând pe tot parcursul lor valori înalte și perene, liceele israelite au dobândit un binemeritat capitol în istoriografia orașului și, în special, a evreilor timișoreni.

Textul de mai sus este rezumatul articolului care urmează să apară într-un volum publicat de Muzeul de Artă.

Bibliografie

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timișoara, Fond 39, Liceul Confesional Izraelit Teoretic de Băieți Timișoara

Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare. Ediție îngrijită de Lucian Nastasă, cu o prefață de Carol Iancu. Cluj-Napoca Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale: Kriterion, 2011

Gidó Attila, *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014

Gyémant Ladislau, *Evreii din Transilvania. The Jews of Transylvania. A historical Destiny*, Institutul Cultural Român. Centrul de Studii Transilvanice, Cluj-Napoca, 2004

Gyémant Ladislau, *Învățământul evreiesc din Transilvania. Perspectivă istorică*
<http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?kod=304%20-%20top>

Iancu Carol, *Les Juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation.* Éditions de l'Université de Provence, 1978

Istorie și memorie evreiască. Volum omagial dedicat doamnei dr. Lya Benjamin, Hasefer, 2011
http://www.csier.jewishfed.ro/public_html/documente/istoriememorie.pdf

Kauftheil Ernő, *A Temesvári Zsido Liceum jubileuma.* Articol apărut în Új Kelet, Israel, 1964

Löwy Moritz, Oberrabbiner, *Skizzen zur Geschichte de Juden in Temesvár*, Szegedin, 1890
<https://archive.org/stream/skizzenzugesch00lwgoog#page/n6/mode/2up>

Neumann Getta, *Destine evreiești la Timișoara*, Editura Hasefer, 2014

Neumann Victor, *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multi- și interculturalității Europei orientale-centrale*, Atlas-Du Style Publishing House, Bucharest, 1999

Neumann Victor, *The End of a History. The Jews of Banat from the Beginning to Nowadays.* Editura Universității din București 2006

Popescu Ionel, *Comunitățile evreiești din Banat. Secolele XVIII-XIX*, Editura Excelsior Art 2007

Schatteles Tiberiu, *Evreii din Timișoara în perspectivă istorică*, București. Editura Hasefer, 2013

Singer Jakab, *Temesvári rabbik a XVII és XIX-ik századba*. Seini, (Szinerváralja), Wieder Jakab Nyomdája, 1928

Tercatin Baruch, Herșcovici Lucian-Zeev, *Prezențe rabinice în perimetrul românesc. Secolele XVI-XXI*, Hasefer, București, 2008

Ziegenlaub William, *Liceele israelite din Timișoara*, Revista Cultului Mozaic, nr. 506, 15 decembrie 1984